

ВЗАЄМОДІЯ СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО Й ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ВАРІАНТІВ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В УСТАЛЕННІ НОРМ У ГАЛУЗІ СЛОВОТВОРУ —

У статті розглядаються типи словотвору, які були спільними для східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови і якими вони відрізнялися. Визначається більша роль східноукраїнського варіанта порівняно із західноукраїнським в усталенні сучасних норм у галузі словотвору.

Ключові слова: літературна норма, суфіксальне утворення, префіксальне утворення, словотвірний регіоналізм.

В усталенні норм сучасної української літературної мови на всіх її структурних рівнях велике значення мало злиття східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови, які вирізнялися в XIX і на початку XX ст. Основою цих варіантів головним чином були говори, які впливали на мову культурних діячів у відповідних частинах України.

Відмінностей між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами літературної мови в галузі словотвору було небагато, афікси в них уживалися переважно одні й ті самі. Проте певні особливості словотвору системного й лексикалізованого характеру, регулярні й нерегулярні словотвірні варіанти¹ в них наявні. Вони великою мірою ґрунтувалися на говорах відповідних частин України: у східноукраїнському варіанті на говорах південно-східного, північного наріччя та волинського й подільського говорів південно-західного наріччя, у західноукраїнському варіанті — на галицько-буковинській і карпатській групах говорів, тобто на наддністрянському, надсянському, покутсько-буковинському, гуцульському, бойківському, закарпатському й лемківському говорах.

В обох варіантах української літературної мови велику кількість становлять поодинокі нерегулярні лексикалізовані регіональні утворення, зумовлені впливом говорів, збереженням архаїзмів та індивідуальними пошуками творців літературної мови — діячів культури, передусім письменників. Тут розглядаються тільки системні регулярні нормативні й регіональні утворення.

Регіональні типи словотворення різною мірою виявлялися в усіх частинах мови. Найбільше їх серед іменників і прикметників, трохи менше — серед дієслів і прислівників.

У східноукраїнському варіанті літературної мови фіксувалися відсутні в західноукраїнському форми іменників I відміни із суфіксом *-иня* (*бистриня, висо-*

¹ Климченко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови.— К., 1998.— С. 5–6.

ч^ня, глиб^ня, тов^нця, шир^ня), у західноукраїнському варіанті і в сучасній літературній мові їм відповідають тільки форми з твердим [н] у суфіксі (*бистрина, височина, глибина, товщина, ширина*).

Певну своєрідність в обох варіантах літературної мови становили демінутивні суфікси іменників. Так, нормативному суфіксові **-еньк-** (*доленька, річенька; лишенько, серденько*), що вживався в обох варіантах літературної мови, у західноукраїнському варіанті частіше відповідав суфікс **-ейк-** (*долейка, річейка; сердейко, сонейко*). У східноукраїнському варіанті літературної мови суфікс **-ейк-** зрідка теж фіксувався. У свою чергу в західноукраїнському варіанті суфікс **-еньк-** у ряді слів уживався із сучасного погляду неправомірно (*вітренько, соненько, словенько*).

Не став нормативним уживаний у східноукраїнському й західноукраїнському варіантах літературної мови іменниковий суфікс **-ойк-** (*годинойка, дівойка, калинойка, слізойка, сторонойка; вінойко, лісойко, синойко*), а загальноукраїнський його відповідник **-оньк-** у західноукраїнському варіанті зрідка вживався в ненормативних тепер утвореннях (*водонька, літонько*).

В обох варіантах літературної мови на позначення оцінних пейоративних назв осіб, тварин, явищ і предметів, а також назв поля з-під сільськогосподарських культур уживалися нормативні в сучасній літературній мові² суфікси **-ище** та **-исько** (*бабище і бабисько, дідище і дідисько, дітище і дітисько, хлопчище і хлопчисько; багнище і багнисько, вітрище і вітрисько, також вогнище і вогнисько, граблище і граблисько; вівсище і вівсисько, житнище і житнисько, просище і просисько, картоплище і картоплисько*), але в західноукраїнському варіанті утворення із суфіксом **-исько** порівняно із східноукраїнським уживалися значно частіше й послідовніше. Щодо назв поля з-під сільськогосподарських культур, то крім форм із суфіксами **-ище**, **-исько** в обох варіантах літературної мови для їх вираження вживалися ще регіональні утворення з іншими суфіксами (*вівсяниця, житниця, льонниця; вівсянка, гречанка, житнянка; гречків'я*). Не стали нормативними вживані зрідка в східноукраїнському варіанті літературної мови утворення із суфіксом **-ища** замість **-ище** (*бабища, головища, лапища*).

У східноукраїнському варіанті літературної мови, як і в сучасній літературній мові, ряд суфіксальних і безсуфіксних іменників уживався в одному й тому ж значенні з утратою суфіксами демінутивності (*вівця і овечка, діжа і діжка, мураха і мурашка, ріка і річка*), у західноукраїнському варіанті суфікси в цих словах демінутивність переважно зберігали.

В обох варіантах літературної мови іменники середнього роду з колишніми суфіксами **-ьїє**, **-їїє** мають форму із закінченням **-а** і подовженням попереднього приголосного основи (*весілля, волосся, каміння, визволення, друкування, творіння, життя*), у західноукраїнському варіанті дуже часто вживалися також утворення без подовження приголосних і з закінченням **-є** (*весіля і весіле, волося і волосе, каміня і каміне, визволеня і визволене, віруваня і віруване, творіня і творіне, життя і житє*). В обох варіантах літературної мови зрідка вживалися архаїчні форми іменників середнього роду із суфіксом **-іє** (*дарованіє, закінченіє, наученіє, писаніє, слідствіє, стараніє*), чого сучасна літературна мова не допускає.

Не стали нормативними вживані у східноукраїнському варіанті літературної мови іменники середнього роду із суфіксом **-іння** відповідно до нормативного **-ення** (*вдовоління, вчіння, народіння, обходіння, поводіння, посвячіння, шкодіння*).

² Сучасна українська літературна мова : Морфологія.— К., 1969.— С. 45.

Деякі іменникові суфікси в обох варіантах літературної мови різнилися значенням. Так, утворення із суфіксом **-ик** у західноукраїнському варіанті літературної мови за значенням часто відповідало загальноукраїнським утворенням іменників з іншими суфіксами: *бідник* 'бідолаха', *блзник* 'блзень', *вбійник* 'вбивця', *верховник*, *верховодник* 'верховода', *вибранчик* 'новобранець', *зарібник* 'заробітчанин', *мудрівник* 'мудрець', *невдачник* 'невдаха', *соловейчик* 'соловейко', *урядник* 'урядовець'. У цьому ж варіанті із значенням інших нормативних іменникових утворень уживався суфікс **-іт**: *гоміт* 'гомін', *гриміт* 'гримотання', *живіт* 'життя', *ломіт* 'ламання'.

У західноукраїнському варіанті літературної мови ширше, ніж у східноукраїнському варіанті та в сучасній літературній мові, уживалися безсуфіксні й безпрефіксні утворення іменників:

аром 'аромат', *бояр* 'боярин', *дав* 'давлення', *досяг* 'досягнення', *заклін* 'заклинання', *змаг* 'змагання', *їж* 'їжак', *кар* 'карась', *ланць* 'ланцюг', *музик* 'музикант', *нуд* 'нудьга', *одінь* 'одіння', *сик* 'сичання', *спад* 'спадщина', *стон* 'стогін', *татар* 'татарин', *трут* 'трутень', *франк* 'француз', *череп* 'черепки', *чупер* 'чуприна'; *жура* 'журба', *квіта* 'квітка', *кита* 'китиця', *миса* 'миска'; *дач* 'данина', *твар* 'тварина', *чар* 'чарівність';

лиск 'блиск', *півець* 'співець', *полох* 'переполох', *сяг* 'обсяг', *покуса* 'спокуса', *треба* 'потреба'.

Відмінність східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови полягає і в вираженні демінутивності прикметниками й прислівниками. Відповідно до нормативних утворень із суфіксом **-еньк-** у західноукраїнському варіанті часто, у східноукраїнському тільки зрідка вживався суфікс **-ейк-** (*легейкий*, *малейкий*, *тихейкий*; *поволейки*, *помалейки*), а також суфікс **-оньк-** (*дрібонький*, *легонький*, *м'ягонький*, *сухонький*, *тихонький*; *легонько*, *тихонько*; *полегоньки*, *потихоньки*), що нормативними не стали.

У західноукраїнському варіанті літературної мови замість нормативного прикметникового суфікса **-ський** уживався суфікс **-цький** (*люцький*, *наймицький*, *панцький*, *свинцький*), чого сучасна літературна мова не сприйняла.

В обох варіантах літературної мови для вираження присвійності зрідка вживався, але нормативним не став прикметниковий суфікс **-овий** (*батьковий*, *пастуховий*, *царьовий*). Цей же суфікс в обох варіантах зрідка вживався замість нормативного суфікса **-евий** (*вишньовий*, *кристальовий*). В обох варіантах для вираження високого ступеня якості вживався суфікс **-енний** у ширшому, ніж тепер, колі прикметників (*багатенний*, *бистренний*).

У східноукраїнському й західноукраїнському варіантах літературної мови вживалися нині нормативні форми вищого ступеня прикметників і прислівників із суфіксом **-іш-** та позанормативні із суфіксом **-ійш-** (*біліший*, *біліше* і *білійший*, *білійше*, *веселіший*, *веселіше* і *веселійший*, *веселійше*, *добріший*, *добріше* і *добрійший*, *добрійше*, *рідніший*, *рідніше* і *ріднійший*, *ріднійше*), рідше фіксувалися також форми із суфіксом **-іщ-** (*багатіщий*, *багатіще*, *вільніщий*, *вільніще*, *добріщий*, *добріще*, *скоріщий*, *скоріще*). У східноукраїнському варіанті літературної мови на вираження вищого й найвищого ступенів уживалися форми прикметників і прислівників із суфіксом **-ш-** (*дорогший*, *дорогше*, *найдорогший*, *найдорогше*, *поганиший*, *поганише*, *найпоганиший*, *найпоганише*), що в сучасній літературній мові нормативними не стали. Для найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників у західноукраїнському варіанті літературної мови зрідка вико-

ристовувався говірковий префікс **май-** відповідно до нормативного **най-** (*майвищий, майвище, майнижчий, майнижче*).

Займенниковими словотвірними регіоналізмами в західноукраїнському варіанті літературної мови виступали форми: *наський* 'наш', *веський* 'весь', *сесь* (*сеся, сесе, сесі*) 'цей (ця, це, ці)', *тот* (*тота, тоте, тоті*), *тамтой* (*тамта, тамто, тамті*) 'той (та, те, ті)', *чо* 'чому', *всьо* 'все', *нич* 'нічого', *ніц* 'ніщо'.

У західноукраїнському варіанті літературної мови вживалися відмінні від уживаних у східноукраїнському варіанті, як і в сучасній літературній мові, числівникові форми: *еден, їден* 'один', *оба* 'обидва', *штири* 'чотири', *п'ятичі* 'п'ятеро', числівникові форми з приголосним [й] замість [д] (*одинайцять — дваїцять, трийцять*), *деватьдесять* 'дев'яносто', *двіста* 'двісті'.

На відміну від східноукраїнського варіанта, як і сучасної літературної мови, у західноукраїнському варіанті вживалися неозначені форми дієслів на **-чи** (*бічи, веречи, втечи, запобічи, могчи, печи, помочи, стеречи*). У східноукраїнському варіанті літературної мови, зрідка в західноукраїнському вживався дієслівний суфікс **-ова-** замість нормативного **-ува-** (*гайновати, годовати, жартовати, катовати, пановати, сумовати, торговати, ціловати, чаровати, шоновати*), що нормативним не став. Відповідно до вживаних у східноукраїнському варіанті літературної мови, як і в сучасній літературній мові, префіксальних дієслівних форм з основою **-йняти** в західноукраїнському варіанті часто виступали ненормативні з основою **-ймити** (*виймити, займити, здіймити, наймити, обіймити, переймити, приймити*). У західноукраїнському варіанті літературної мови під впливом говорів зрідка вживався дієслівний префікс **ві-** на місці нормативного **ви-** (*вібути, вігнати, вікинути, вікохати, вілити, вінести, вірвати, вітримати*). Не стали нормативними вживані у східноукраїнському варіанті літературної мови відсутні в західноукраїнському варіанті дієприкметники із суфіксом **-ан-** на місці загальноукраїнського **-ен-** (*виробляний, втомляний, заставляний, нелюбляний, покладяний, похияляний, ставляний*).

В обох варіантах літературної мови прислівники вживалися у формах з кінцевим **-и** та **-а** (*всюди і всюда, куди й куда, сюди й сюда, туди й тудя, тамтуди й тамтудя*), але у східноукраїнському варіанті форми на **-а** вживалися рідко і не були нормативними, тоді як у західноукраїнському варіанті обидві форми становили норму³. У західноукраїнському варіанті літературної мови вживалися прислівникові форми на **-і** відповідно до інших нормативних утворень (*вскорі* 'скоро', *горі* 'вгору', *долі* 'додолу', *згоді* 'згодом', *здаді* 'здавека', *зимі* 'зимою', *літі* 'літом', *увесні* 'весною'). В обох варіантах літературної мови зрідка фіксувалися прислівникові форми з кінцевим **-е** відповідно до нормативних з **-о** (*бідне, вірне, вічне, нагле, сердечне, щире*), а також утворення на **-о** замість нормативних з кінцевим **-и** (*скільки, стільки, тільки*). Не сприйнялися сучасною літературною мовою вживані у східноукраїнському варіанті літературної мови прислівникові утворення типу *по-атаманській, по-батьківській, по-братській, по-вовчій, по-людській, по-молодечій, по-німецькій, по-українській, по-французькій, по-шляхетській*.

Західноукраїнський варіант літературної мови відрізнявся від східноукраїнського й від сучасної літературної мови вживанням регіональних утворень службових слів — прийменників: *д, ід* 'до', *місто, мість, намість* 'замість', *оперед* 'перед', *опроче* 'опріч', *чрез* 'через'; сполучників: *альбо* 'або', *ци* 'чи',

³ Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика української (руської) мови.— Л., 1928.— С. 42.

док 'доки', зак, заки 'поки', чрез 'через'; часток: не, ніт 'ні', предсе, преці 'прецінь', такой 'таки', тадже 'адже', але вони до системних регулярних утворень не належали.

Як видно з наведеного огляду, відмінність східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови в галузі системного словотвору була незначною. Вона полягала у вживанні регіональних афіксів у словах для вираження певних назв, ознак, дій і процесів, а також демінутивності у формах іменників, прикметників і прислівників та пейоративності у формах іменників. Ці відмінності на єдність загальноукраїнської літературної мови не впливали.

I. H. MATVIYAS

THE INTERACTION BETWEEN EAST UKRAINIAN AND WEST UKRAINIAN VARIANTS OF LITERARY LANGUAGE IN THE WORD-BUILDING STANDARDIZATION

The article focuses on the types of word-building, which were common for East Ukrainian and West Ukrainian variants of literary language and which were different. The role of East Ukrainian variant of literary language comparable with West Ukrainian variant in the contemporary word-building fixation of standards was greater.

Keywords: literary norm, suffix word-building, prefix word-building, regional word-building.